

Rahvusvahelises ja kodumaises meedias on Eestit korduvalt nimetatud usukaugeks maaks. Pärast uuringu Gallup 2009¹ tulemuste avalikustamist tituleeriti Eesti lausa kõige usukaugemaks maaks maailmas.² Nimetatud uuringu andmetel tunnistas vaid iga kuues eestimaalane, et religioonil on tema igapäevaelus oluline roll. Religioonikaugete maade esikümnest leiab Eesti kõrvalt veel viis Euroopa Liidu liikmesriiki, meile järgnevad Skandinaavia maad Rootsi ja Taani.

Kas tõesti oleme uskmatud või on eestlaste religioossus pigem sisemine ja varjatud? Meie artikli eesmärgiks on võrrelda mõningaid religioossuse aspekte eestlaste ja teiste Euroopa rahvaste vahel. Selleks vaatleme kaht eri tasandit – eestimaalaste kuulumist kirikusse ning isiklike tõekspidamisi ja religiooni praktiseerimist. Koguduse liikmete vähesusele viidates võib Eestit pidada üheks ilmalikemaks ühikonnaks Euroopas. Kas kaugenemine koguduslikust elust on samal määral vaadeldav ka isiklikul tasandil? Otsime vastust küsimusele, kas eestimaalased on lihtsalt „laisad kirikuskäijad” või olemegi me vaimulikes asjades „ebamusikaalsed”?

Neile küsimustele vastuse leidmiseks kasutame 2008. aastal läbiviidud Euroopa Väärtuste Uuringu (edaspidi EVS 2008) andmeid.³ Sama ankeedi alusel küsitleti inimesi 39 riigis/haldusüksuses.⁴ Kokku küsitleti 56 210 inimest, sealhulgas Eestis 1518. Oma ülevaates keskendume eelkõige neile riikidele, mis on religioosete näitajate poolest Eestiga kõige sarnasemad, ja võrdluseks toome välja ka mõned meist märgatavalt erinevad maad. Me eeldame, et eestlased ei erine isikliku religioossuse näitajate poolest teistest eurooplastest nii palju, kui pelgalt kogudusse kuulumise põhjal arvata võiks.

¹ <http://www.gallup.com/poll/142727/religiosity-highest-world-poorest-nations.aspx> – vaadatud 26.12.2011.

² „Eestlased on kõige vähem usklik rahvas maailmas.” Eesti Ekspress online, 11.02.2009 – <http://www.ekspress.ee/news/paevauudised/eesstiudised/eeslased-on-koige-vahem-usklik-rahvas-maailmas.d?id=27685743> – vaadatud 26.12.2011;

Elitsa Vucheva, „Estonians least religious in the world.” EU Observer, 11.02.2009 – <http://euobserver.com/851/27587> – vaadatud 26.12.2010.

³ European Values Study 2008, 4th wave, Integrated Dataset. GESIS Data Archive, Cologne, Germany, ZA4800 Data File Version 1.0.0 (2010-06-30) DOI:10.4232/1.10059. Internetis: <http://www.europeanvaluesstudy.eu/evs/surveys/survey-2008.html> – vaadatud 27.12.2011.

⁴ Uuringusse olid kaasatud järgmised riigid ja haldusüksused: Albaania, Aserbaidžaan, Armeenia, Austria, Belgia, Bosnia ja Hertsegoviina, Bulgaaria, Eesti, Gruusia, Hispaania, Holland, Ida-Saksamaa, Iirimaa, Kosovo, Kreeka, Küpros, Leedu, Luksemburg, Läti, Lääne-Saksamaa, Malta, Moldova, Montenegro, Poola, Portugal, Prantsusmaa, Põhja-Iirimaa, Põhja-Küpros, Rumeenia, Serbia, Slovakkia, Sloveenia, Soome, Šveits, Taani, Tšehhi, Ukraina, Ungari, Valgevene, Vene Föderatsioon.

Loodame oma analüüsiga välja tuua mõningaid üldisi suundumusi. Me ei erista tulemusi soo, vanuse, rahvuse vm lõikes, vaid esitame tulemuste keskmise. Riikide elanikkonna struktuur on erinev ja see mõjutab ka meie tulemusi.⁵ Paratamatult jääb see üldvaateks mõttelennukilt – käesoleva kirjatüki eesmärk ei ole pakkuda põhjalikku analüüsi ega testida erinevaid teooriaid, vaid pigem anda põgus ülevaade Euroopa religioossuse eri tahkudest.

I. Sekulariseerumine ja individualiseerumine

Sekulariseerumine ehk ilmalikustumine on nähtus, mille käigus religioossete institutsioonide, sümbolite ja väärtuste mõju ühiskonnas kahaneb. Sekulariseerumist eristatakse kolmel tasandil: makro-, meso- ja mikrotasandil. Makrotasandil võib vaadata riiklike institutsioonide ja kiriku vahelisi seoseid. Eestis ei ole usuorganisatsioonidel tugevat poliitilist jõudu, olulist osa haridussüsteemis või hoolekande teenuste osutamises. See on kahtlemata teisiti näiteks Poolas või Saksamaal, kus kiriklikud organisatsioonid on ühiskonnas olulised nii suurtööandjatena kui ka poliitilise mõjujõuna.⁶ Eestis on kiriku roll avalikus elus marginaalne, samas on meie seadusandlus usuküsimustes üks liberaalsemaid Euroopas. Kõik religioossed organisatsioonid on võimalik registreerida, neile on kehtestatud ühesugused õigused ja nõuded, olenemata liikmete arvust ja organisatsiooni vanusest.⁷

Mesotasandi ilmalikustumise all peetakse silmas religioossete organisatsioonide tasemel toimuvat. Üheks näiteks on „suurte” kirikute kui usklikke koondavate organisatsioonide rolli vähenemine, mille mõõdetav väljendus on kahanev kirikulikmete arv. Lisaks tuuakse organisatsioonide ilmalikustumisega seoses välja ka usuelu kirjumaks muutumine: lisanduvad aina uued liikumised ja praktikad ning spirituaalsetest teemadest huvitatud inimeste valikuvõimalused muutuvad üha laiemaks.⁸

Kolmandaks saab rääkida ilmalikustumisest indiviidi tasandil – üha suurem hulk inimesi ei pea religiooni oma elus oluliseks. Dobbelaere järgi muutub usk üha enam inimese enda valikuks ega põhine enam sünnipärasel kuuluvusel, lapsepõlvkodu ja vanemate mõju inimese hilisemale usuelule kahaneb.⁹ Samuti on üheks ilmalikustumise märgiks Jumalasse uskumise asendumine usuga mingisse üldisesse kõrgemasse jõudu. Dobbelaere seostas väheneva usu isikulisse Jumalasse muutustega ühiskonna tasandil: progress võimaldab uskuda üksikindiviidi

⁵ Kompositsiooni mõjude ellimineerimiseks kasutatakse mitmetasandilise modelleerimise tehnikaid, antud analüüs piirdub kirjeldava statistikaga.

⁶ Olaf Müller, Church and religion in West and East Germany: two different cultures. Käsikiri Eva-Liisa Jaanuse valduses. 2011; Dorothea Hall, Secularization Under Question? Church and Religion in Poland. Käsikiri Eva-Liisa Jaanuse valduses. 2011.

⁷ Ringo Ringvee, „State and religious associations in Estonia.” – Laicidad y Libertades, 6/2006.

⁸ Karel Dobbelaere, Secularization: An Analysis on Three Levels. Brussels, 2002.

⁹ Samas.

võimesse lahendada enda probleemid ise või asjatundjate abiga. Inimesed tunnetavad, et nende füüsiline, emotsionaalne ja sotsiaalne heaolu sõltub iseendast või oma ala spetsialistidest nagu arstid, psühholoogid, nõustajad jne.¹⁰

Kui 1970ndatel uskusid paljud religioonisotsioloogid ilmalikustumise pöördumatut võidukäiku käsikäes ühiskonna arenguga, siis nüüdseks on uuemad uurimistööd esitanud sekulariseerumise ideele järjest uusi väljakutseid. Enam ei arvata, et ühiskonna areng ja ilmalikustumine oleksid üks-üheses sõltuvuses.¹¹ Samuti on leitud, et isegi kui kirikute liikmeskond väheneb, siis indiviidi tasandil on usklikkus märksa püsivam. Individualiseerumise all peetaksegi silmas kiriku kui institutsiooni rolli vähenemist. Kuna üksikisiku roll isiklike väärtussüsteemide ülesehitamisel suureneb, siis muutub ka usklikkuse tähendus. Teisisõnu, individualiseerumise hüpoteesi kohaselt ei pruugi muutuda religiooni tähtsus inimeste jaoks, küll aga selle sisu. Kas religiooni individualiseerumise idee peab ka Eestis paika – kas siinsed inimesed on sisimas säilitanud seotuse usuga vaatamata kirikute vähenevale liikmeskonnale?¹²

Vaatame lähemalt meso- ja mikrotasandit, uurimaks, kuivõrd sekulariseerunud on eestlaste maailmavaade teiste Euroopa riikide elanikega võrreldes. Institutsionaalset religioossust mõõdame kogudusse kuulumisega, üksikisiku tasandil toome välja uskumise ja usutoimingutega seonduvaid näitajaid.¹³ Neid oleme valinud mitmeid, kuna siin antavad vastused sõltuvad iseäranis tugevasti küsimuse esitamise viisist. Püüame anda ülevaate, kui paljud inimesed Euroopa eri riikides peavad end usklikuks, kui paljud tunnistavad, et usuvad Jumalasse, kui paljud kõrgemasse võimu ja kui palju on eri maades ateiste. Lõpuks heidame pilgu kiriku usaldusväärsele ühiskonnas, eeldades, et see peegeldab inimeste üldist suhtumist kirikusse. Kas usutakse, et kirikul on üldse mingi roll tänapäeva inimese elus? Kui paljude inimeste arvates on kirikul olemas vastused inimeste hingevajadustele?

Enne tulemuste juurde asumist soovime kutsuda lugejat üles kriitilisusele. Religioossust on keeruline konkreetsete arvudega mõõta. Veelgi enam, paljudele võib olla raske või vastumeelne rääkida spirituaalsetel teemadel. Ka hoopis vähem „hellade” küsimuste puhul on leitud, et intervjuusid mõjutab nende toimumise keskkond, see, kas inimesel on intervjuu ajal kõrval teised pereliikmed või mitte, milline on vastaja meeleolu, enesetunne ja elu hetkeseis üldiselt. Samuti mõjutab intervjuu käiku küsitleja isik, tema küsimuste esitamise

¹⁰ Karel Dobbelaere, „Towards an Integrated Perspective of the Processes Related to the Descriptive Concept of Secularization”. – *Sociology of Religion*, 1999, vol. 60, no. 3, 229–247. Internetis: <http://www.encyclopedia.com/doc/1G1-57533380.html>

¹¹ Rodney Stark, „Secularization, R.I.P.” *Sociology of Religion*, 1999, vol. 60, no. 3, 249–273; Peter L. Berger, (ed.) *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. Washington, DC: Ethics and Public Policy Center, 1999.

¹² Individuaalse religioossuse kohta Eestis vt käesolevas kogumikus Lea Altnurme artikkel „Mida võiks kirik teada eestimaalase individuaalsest religioossusest”.

¹³ Eestimaalaste uskumise ja usutoimingutega seotud küsimusi käsitlevad käesolevas kogumikus mitmed autorid. Vt näiteks Liina Kilemiti ja Anu Renteli artikkel „Eestimaalaste ootused kirikule” või Kaido Soomi artikkel „Eestimaalase kuvand ristiusust, kirikust ja kristlastest”, aga ka Andrus Saare artikkel „Eestimaalane ja tema usk sotsioloogi pilgu läbi”.

viis ja toon. Loomulikult on väga oluline intervjuu aluseks olev ankeet – millises sõnastuses ja millises järjekorras on küsimused. Heaks näiteks küsimuse sõnastuse mõjust vastustele on meie artikli tulemuste osas toodud ülevaade ateistide osakaalust ühiskonnas.

Lisaks eelnimetatule mõjutab vastajat ka üldine suhtumine kirikusse ja religiooni ühiskonnas. Eri riikides võivad kehtida erinevad kirjutamata normid, mis mõjutavad vastajate kaldumist pigem ühtede kui teiste vastusevariantide poole. Võime oletada, et ilmalikus Eestis on vastajal kergem tunnista end ateistiks kui katoliiklikus Poolas, kus see võib vastajale tunduda probleem, kuna kardetakse eksida sotsiaalse normi vastu. Poolas võidakse tunda sisemist sundust vastata jah küsimusele „Kas oled usklik?“. Eestis, vastupidi, võib olla keeruline tunnista end usklikust, kuna see ei vasta üldlevinud normile.

2. Tulemused

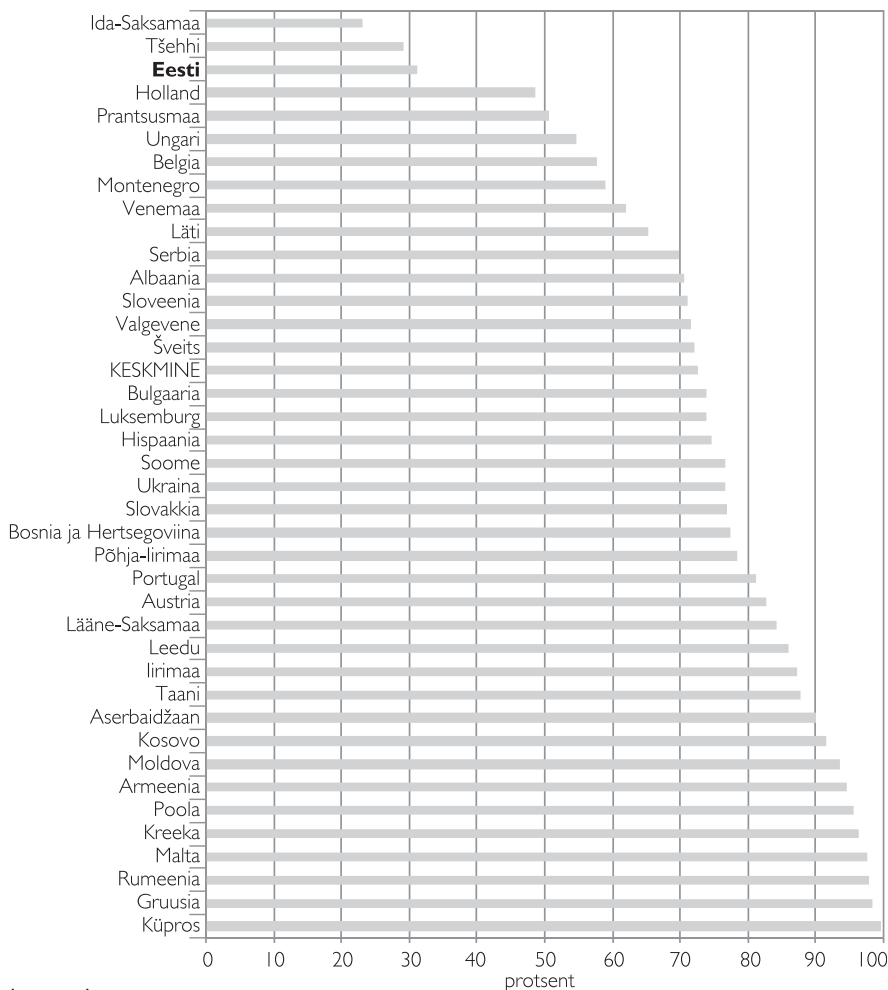
2.1. Kuulumine kogudusse

Käsitledes religioossuse ühe indikaatorina kuulumist kogudusse oleme kõrvuti Tšehhiga kõige ilmalikum ühiskond Euroopas (Joonis 1).¹⁴ Eestis tunnistas end kuulumist kogudusse iga kolmas vastanu. See tulemus sarnaneb 2000. aasta rahvaloenduse andmetega (pea 30% vastanutest ütles, et „tunnistab kindlat usku“) ja sotsioloogilise uuringu „Elust, usust ja usuelust 2000“ andmetega (32% vastanutest ütles, et „kuulub mõnda kogudusse“). Tšehhis oli kogudusse kuulujaid umbes sama palju kui Eestis, veidi alla kolmandiku. Vaadates eraldi Ida- ja Lääne-Saksamaa näitajaid,¹⁵ lisandub kõige vähem religioossetele riikidele Ida-Saksamaa, kus vaid iga neljas inimene kuulub kogudusse.

Skaala teises otsas – Küprosel, Gruusias, Rumeenias, Maltal, Kreekas ja Poolas – kuuluvad pea kõik ühiskonna liikmed ehk üle 95% elanikest kogudusse. Poola näitel võib öelda, et Nõukogude okupatsioon võis usuelule mõjuda mitmeti. Kindlasti mängib Poola puhul olulist rolli ka kiriku varasem positsioon ühiskonnas. Poolas oli ja jäi kirik sõjajärgselt väga oluliseks institutsiooniks ka riigi tasandil, samuti ei vähenenud hoolimata tagakiusamisest kirikuliikmete arvukus. Kui heita pilk Lääne-Euroopasse, siis sealsetest riikidest paistavad kõrge kogudusse kuulumisega silma eelkõige Taani, Iirimaa ja Lääne-Saksamaa.

¹⁴ EVS 2008 küsimus Q23 oli sõnastatud järgmiselt: „Kas te kuulute mõnda usukogudusse?“ ja vastusevariantideks „jah“ ja „ei“. Toome võrdlusena kõrvale sama küsimuse inglise keeles: „Do you belong to a religious denomination?“.

¹⁵ Alates Lääne- ja Ida-Saksamaa ühendamisest 3. oktoobril 1990 ei ole poliitiliselt selliseid riike olemas. Kuna usuküsimustes on need kaks Saksamaa piirkonda ülierinevad, siis toome nad oma analüüsis ka eraldi välja. Kui Lääne-Saksamaa alad on peamiselt katoliiklikud, siis Ida-Saksamaal on ülekaalus protestantism. Pärast Teist maailmasõda kehtestati seal pea 40 aastaks poliitiline režiim, kus usuga seonduv oli tagakiusatud ja kõik religioonile viitav avalikust elust kõrvaldatud. See on tugevalt mõjutanud ka tänaste idasakslaste seotust religiooniga.

Joonis 1

„Kas te kuulute mõnda usukogudusse?"; „jah” vastanute %, EVS 2008.

Eestit lähinaabritega võrreldes näeme, et Lätis on kogudusse kuuluvate inimeste osakaal meist kaks korda suurem. See on seletatav elanikkonna koosseisuga: seal on rohkem vene rahvusest inimesi, kes kuuluvad etnilistest lätlastest sagedamini kogudusse. Lätiga sarnane on olukord Venemaal, kus kaks kolmandikku elanikkonnast ütleb end kuuluvat kiriku ridadesse. Leedu on veelgi religioossem, paistes silma isegi Lõuna-Euroopa katoliiklikest maa-dest suurema kirikusse kuulumisega, sarnanedes Iirimaa. Soome jääb Eesti ja Leedu vahepeale – seal kuulutakse kogudusse rohkem kui Lätis ja Eestis, kuid siiski vähem kui Leedus.

Kogudusse kuulumise määr peegeldab institutsionaalset religioossust, millel võib, kuid ei pruugi olla otsest seost jumalateenistustel osalemisega. Kõigist

eestimaalastest käib regulaarselt ehk kord kuus või sagedamini kirikus umbes kümnendik. Kui vaadata kogudusse kuulujaid, siis neist jõuab regulaarselt kirikusse iga kolmas. See ei ole sugugi väike number, näiteks Soomes käib vaid iga kuues koguduse liige regulaarselt kirikus.

Järgmiseks vaatame kogudusse kuulujate ja jumalateenistustel osalejate suhet Euroopas tervikuna. Me ei vaatle siinkohal iganädalasi jumalateenistusel käijaid, vaid seda, kui paljud üldse vahel kirikusse jõuavad ning kui palju on nende seas koguduste liikmeid. Ja teistpidi, kas neis riikides, kus vaid väike osa elanikkonnast on ametlikult kiriku liikmed, ka tegelikult nii vähesed üle kiriku läve astuvad?¹⁶

Jumalateenistusel osalemise aktiivsus riikide lõikes ja ka Jooniste 2-6 arvanndmed on ära toodud artikli Lisas I lk 229. Tabeli esimeses veerus on välja toodud need, kes vähemalt vahel harvagi jumalateenistusel osalevad (%). Siin on koos väga erinevad inimesed – nii need, kes osalevad jumalateenistustel ja palvustel sagedamini kui kord nädalas, kui ka need, kes jõuavad kirikusse harvem kui kord aastas. Torkab silma, et Eestis käib kirikus palju enam inimesi, kui ametlikult kogudustesse kuulub: veidi üle poole kogu elanikkonnast jõuab vahel harvagi pühakotta. Niisiis oleme kirikus käijate ja mittekäijate suhte mõttes sarnased selliste maadega nagu Hispaania, Albaania ja Ungari, kuid tuleb tähele panna, et kogudusse kuulujate osakaal neis riikides on meist märgatavalt kõrgem. Üllatavad riigid ongi Hispaania ja eriti Taani, kus enamik rahvast kuulub kogudusse, kuid kirikus käivad vähesed.

2.2. Sisemine religioosus

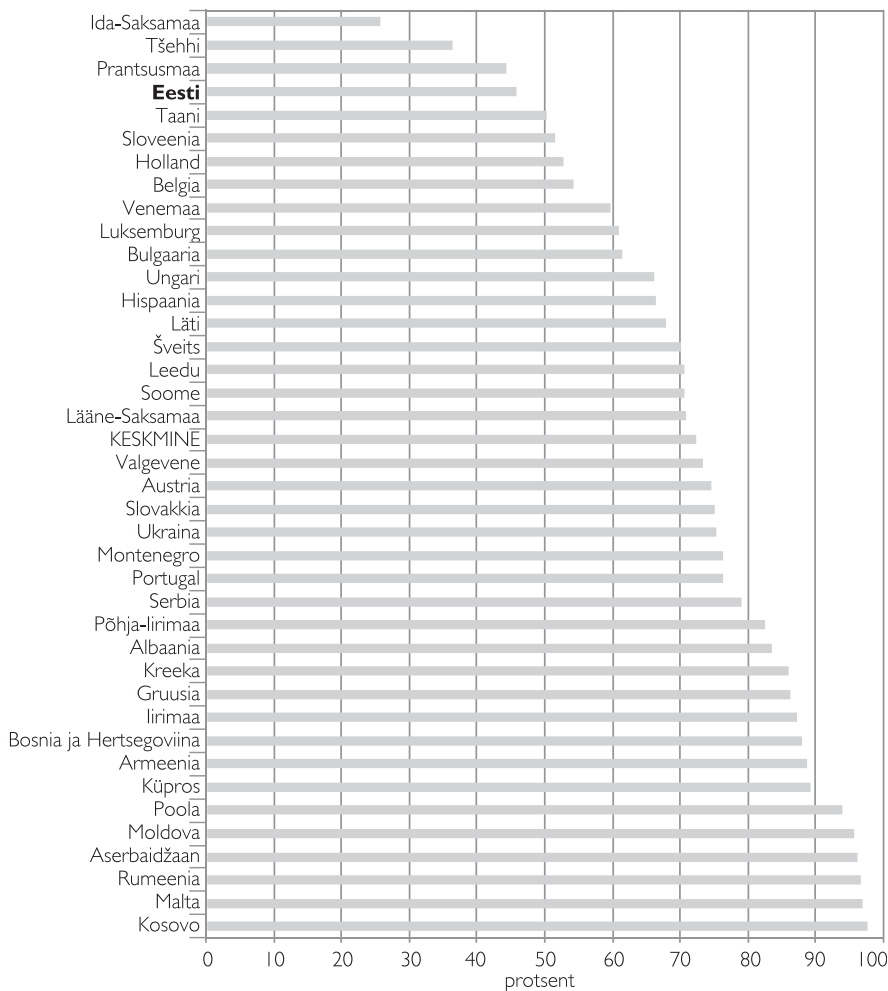
Religiooni individualiseerumine on andnud sotsioloogidele uurimisainest juba mitu aastakümnet. Luckmanni arvates ei toimu lääne ühiskondades mitte religiooni, vaid pigem kiriku mõju vähenemine.¹⁷ Luckmann võttis kasutusele mõiste „nähtamatu religioon”, see on religioon, millele on iseloomulik sotsiaalsete ilmingute puudumine. Peter Berger hakkas samal ajal rääkima religiooni individualiseerumisest.¹⁸ Individualiseerunud religioosust iseloomustab religioossete teemade kuulumine privaatsfääri, samuti institutsionaalsele kristlusele iseloomulike motiivide asendumine psühholoogiliste, isiksusliku arenguga seotud teemadega. Eestis on religiooni individualiseerumist põhjalikult uurinud Lea Altnurme.¹⁹

¹⁶ Võtsime vaatluse alla EVS 2008 küsimuse Q25 „Kui sageli Te praegusel ajal käite jumalateenistustel, välja arvatud laulatused, matused ja ristimised?” Inglise keeles: „Apart from weddings, funerals and christenings, about how often do you attend religious services these days?”.

¹⁷ Thomas Luckmann, *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*. New York: Maxmillan, 1967.

¹⁸ Peter L. Berger, *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. Garden City: Doubleday, 1967.

¹⁹ Vt nt Lea Altnurme, *Kristlusest oma usuni. Uurimus muutustest eestlaste religioosuses 20. sajandi teisel poolel*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006.

Joonis 2

„Kui sageli Te palvete Jumala poole väljaspool kirikut?"; vastanute %, kes palvetavad (olenemata sagedusest), EVS 2008.

Religiooni praktiseerimise näitena vaatame palvetamist. EVS 2008 andmetel palvetas Eestis 2008. aastal iga viies inimene vähemalt korra nädalas.²⁰ Enam kui pooled (54%) eestimaalastest ei palveta enda sõnul kunagi. Vähemalt kord kuus palvetab neljandik vastanutest. Võrdlemaks Eestit teiste riikidega, toome välja nende inimeste osakaalu eri ühiskondades, kes üldse palvetamist kinnitavad. Meie eesmärgiks ei ole siinkohal kaardistada usu elu praktiseerimise

²⁰ EVS 2008, küsimus Q39 kõlas ankeedis järgmiselt: „Kui sageli Te palvete Jumala poole väljaspool kirikut?“ Vastusevariandid ulatusid skaalal alates „iga päev“ kuni „mitte kunagi“.

regulaarsust, vaid pigem vaadata, kas inimestes on säilinud sisemine usklikkus, millest kasvõi kriisihetkedel jõudu ammutada. Seetõttu panime kokku kõik, kes palvetavad, olenemata selle sagedusest. Ligi pooled Eesti vastajatest kinnitasid, et nad vahel palvetavad. Pea pooled seevastu ei palveta enda sõnul kunagi – selles suhtes oleme väga sarnased Prantsusmaaga (Joonis 2; protsendid riikide lõikes on leitavad Lisa 1, veerus 2). Meist veel vähem palvetatakse Tšehhis ja Ida-Saksamaal, kus vastavalt iga kolmas või iga neljas inimene vahel palvetab.

Riikides, kus kuulutakse rohkem kogudusse ja käiakse sagedamini kirikus, palvetatakse ka väljaspool kirikut ootuspäraselt rohkem. Meie naabermaades – Lätis, Leedus, Venemaal ja Soomes – on kas või vahel harva palvetavate inimeste osakaal Euroopa keskmine, umbes 70%.

2.3. Uskumine Jumalasse või kõrgemasse jõudu?

Enese usklikuks pidamist ja sisemisi usulisi veendumusi peetakse üheks olulisemaks religioossuse indikaatoriks. Eestis nimetas end EVS 2008 põhjal usklikuks 41% vastanuist.²¹ Meenutame siinkohal, et vaid 31% Eesti vastajatest kuulus kogudusse. Meist vähem oli end usklikuks pidavaid inimesi Tšehhis ja Valgevenes (mõlemas 32%) ning Ida-Saksamaal (18%), meile sarnane on olukord Prantsusmaal. Peaaegu kõik vastanud (üle 95%) nimetasid end usklikuks Kosovos, Gruusias ning Bosnias ja Hertsegoviinas (Joonis 3; protsendid riikide lõikes on leitavad Lisa 1, veerus 3). Sarnasele tulemusele jõuti kaks aastat hiljem tehtud EEU küsitluses, kus end nimetas usklikuks või usu poole kalduvaks inimeseks 40% vastanutest.²²

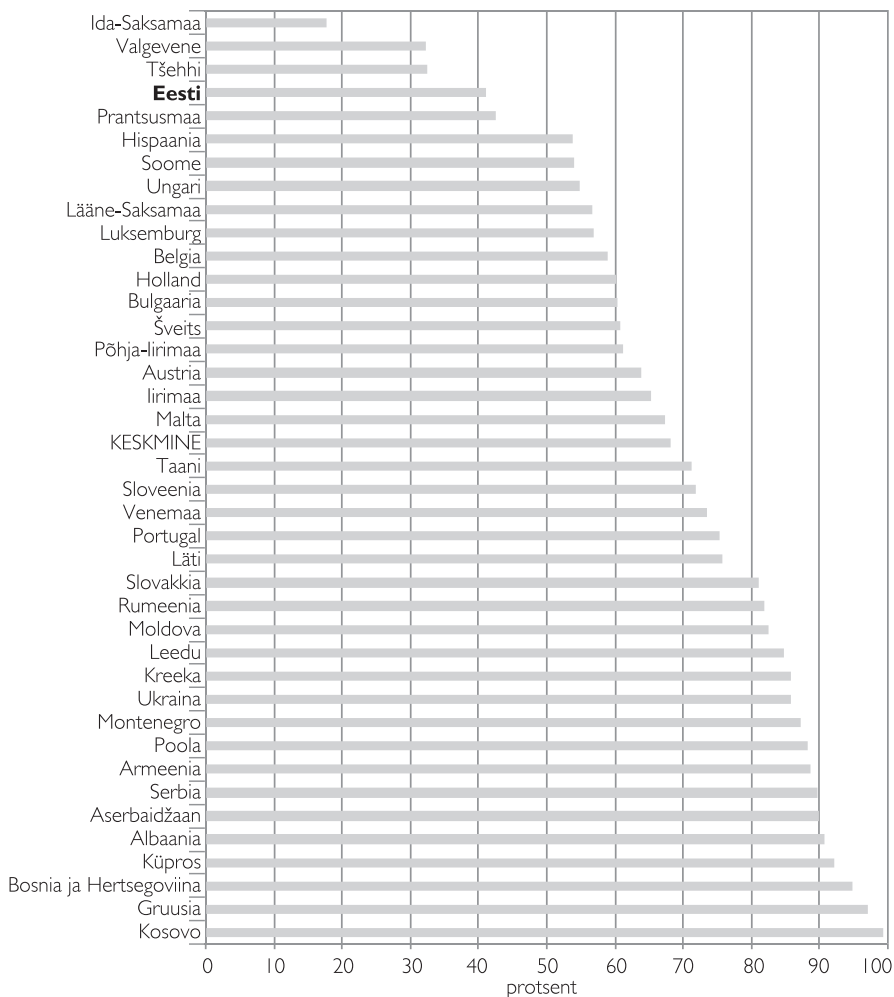
Järgmiseks vaatame küsimisest isikulise Jumala olemasolusse.²³ Kui usklikuks nimetas end Euroopas keskmiselt 65%, siis Euroopa keskmine Jumalasse uskujate osakaal on EVS 2008 andmetel kõrgem: 77%. Täpselt selline on näitaja meie naabermaades Venemaal ja Lätis (Joonis 4; protsendid riikide lõikes on leitavad Lisa 1, veerus 4). Leedus on Jumala olemasolusse uskujaid 87%, Soomes aga Euroopa keskmisest vähem – 69%. Tervelt viieteistkümnnes riigis neljakümnest oli aga protsent üle 90. Kosovos on kõik küsitletud vastanud, et nad usuvad Jumala olemasolusse. Ka Gruusias, Maltal, Moldovas, Küprosel, Armeenias, Poolas ning Bosnias ja Hertsegoviinas on pea kõik vastanud jaatanud Jumala olemasolu.

²¹ EVS 2008 küsimus oli ankeedis sõnastatud järgmiselt: „Sõltumata sellest, kas käite kirikus või mitte, kas peate end usklikuks inimeseks, mitteusklikuks inimeseks või veendunud ateistiks.”

²² EEU 2010, küsimus K27: „Sõltumata sellest, kas Te olete mõne kogudusega liitunud või mitte, kas peate end usklikuks, usu poole kalduvaks, usu suhtes ükskõikseks, ateismi poole kalduvaks või veendunud ateistiks.”

²³ Küsimus Q30 oli EVS 2008 ankeedis sõnastatud nii: „Millesse – kui üldse – Te usute: Jumal?” Vastusevariandid olid: „Jah” ja „Ei”. Sama küsiti surmajärgse elu, põrgu, taeva ja patu kohta. Inglise keeles: „Which, if any, of the following do you believe in? God; life after death; hell; heaven; sin”.

Joonis 3

„Sõltumata sellest, kas käite kirikus või mitte, kas peate end usklikuks inimeseks?"; „jah” vastanute %, EVS 2008.

Skaala teisest servast leiame Ida-Saksamaa (21%), Tšehhi (36%), Eesti (48%), Prantsusmaa (54%) ja Hollandi (58%). Uskumises Jumala olemasolusse tuleb taas ilmekalt välja erinevus Ida- ja Lääne-Saksamaa vahel. Kui Ida-Saksamaal usub Jumala olemasolusse vaid iga viies, siis Lääne-Saksamaal pea kolmveerand vastanutest.

Samas, kui inimestel paluti valida, kas nad usuvad, et on olemas isikuline

Jumal või hoopis mingi vaim või elujõud,²⁴ siis sel viisil esitatud küsimuse puhul vastas pea viiendik eestlastest, et usub isikuliselt Jumalasse ja üle 40%, et usub kõrgemasse jõudu. Liites isikulist Jumalat või kõrgemat vaimu tunnistavad inimesed, jääb siiski üle ligi 40% inimesi, kes ei oma seisukohta (20%) või ei usu Jumala või kõrgema vaimu olemasolusse (20%). Kõige enam on kõrgemasse jõudu uskujaid Lätis – tervelt 67%, kõige vähem aga Küprosel (2,4%) ja Gruusias (3%). Nähtav on tendents, et traditsiooniliselt religioossemates maades on uskumine kõrgemasse jõudu harvem kui vähem religioossetes riikides. Siin näib leidvat kinnitust Dobbelaere väide, et ilmalikes ühiskondades asendub suhe personaalse Jumalaga usuga mingisse üldisesse kõrgemasse vaimu või jõudu.²⁵

Järgmiseks aga vaatame neid, kel enda sõnul religiooniteemadega igasugune seos puudub.

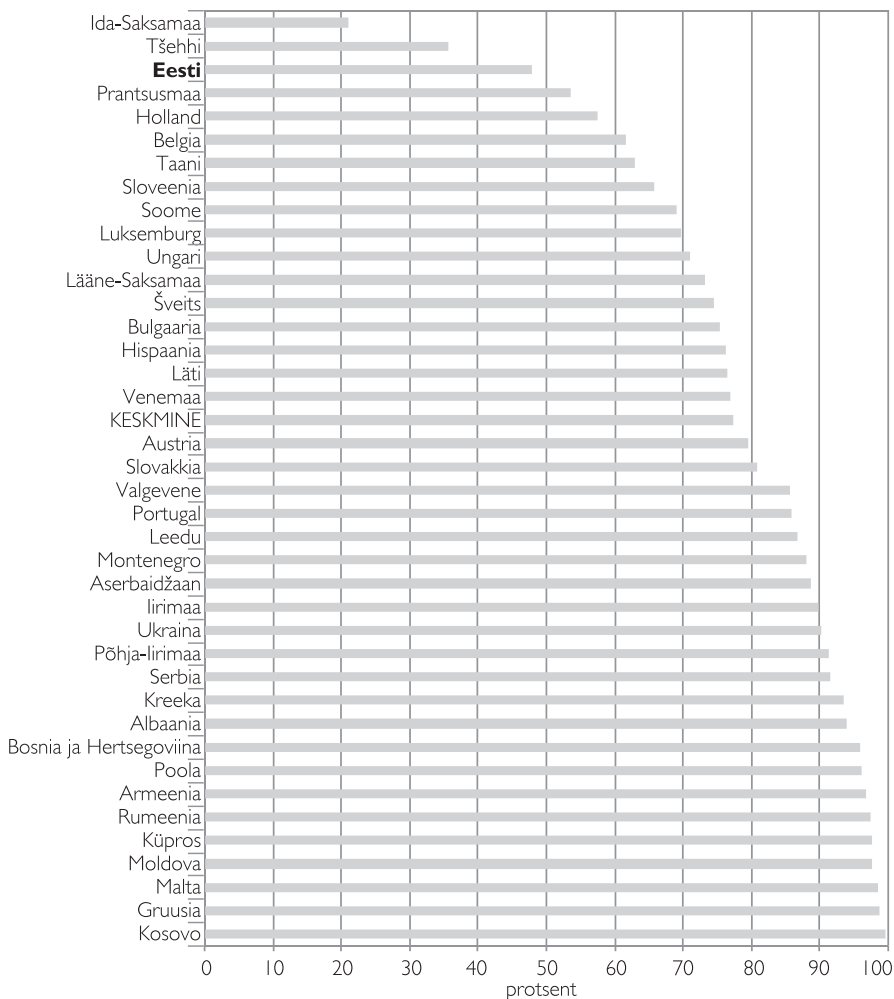
2.4. Ateistide osakaal ühiskonnas

Kuidas defineerida ateismi? Kas ateist on jõuliselt usuvastane või lihtsalt religiooni suhtes ükskõikne isik? Ilmselge, et mõiste „ateism” on olenevalt inimese taustast mitmeti tõlgendatav ja kuna seda ei ole EVS 2008 küsitluse kontekstis defineeritud, võib oletada, et vastajad on seda enda jaoks üpris erinevalt lahti mõtestanud. EVS 2008 ankeedis oli küsimus sõnastatud järgmiselt: „Sõltumata sellest, kas Te käite kirikus või mitte, kas peate end...” Ja vastusevariandid: usklikuks inimeseks; mitteusklikuks inimeseks; veendunud ateistiks. Kuna kasutatakse epiteeti „veendunud” ateisti ees ja pakutakse ka neutraalsemat valikut „mitteusklik inimene”, siis võib eeldada, et ateistina on end määratlenud mitte usu suhtes ükskõiksed, vaid pigem teadlikult religioonivastased või Jumala olemasolu eitavad inimesed. Võib oletada, et teisiti sõnastatud küsimuse ja teistsuguste valikvastuste puhul oleksime saanud ka veidi teistsugused tulemused.

EVU 2008 andmetel ei ole ateiste Aserbaidžaanis ja Kosovos, 1% vastanutest on end nimetanud ateistiks Küprosel, Gruusias, Maltal, Rumeenias, Moldovas, Leedus ja Armeenias. Euroopa keskmine on 5% (Joonis 5; protsendid riikide lõikes on leitavad Lisa 1, veerus 5). Skaala teisest otsast leiame juba meile tuttavad Ida-Saksamaa, Prantsusmaa ja Tšehhi. Eesti on EVS 2008 andmetel 7% ateistidega Euroopa keskmisele kaunis lähedal, meiega sarnane on ateistide osakaal Taanis, Hollandis, Šveitsis ja Venemaal. Lähinaabritest on ateiste meist veidi üllatuslikult enam Soomes (9%), Lätis ja Leedus seevastu vähem (vastavalt 4% ja 1%).

²⁴ EVS 2008 küsimus Q32 oli sõnastatud nii: „Milline neist väidetest on teie veendumustele lähedasim?” Vastusevariandid: On olemas isikuline Jumal; on olemas mingi vaim või elujõud; ma ei tea, mida sellest mõelda; ma ei arva, et on olemas mingi vaim, Jumal või elujõud. Inglise keeles: „Which statement is closest to your beliefs: personal God; spirit or life force; dont know what to think; no spirit, God or life Force”.

²⁵ Karel Dobbelaere, *Secularization: An Analysis on Three Levels*. Brussels, 2002.

Joonis 4

„Millesse – kui üldse – Te usute: Jumal?"; jah vastanute %, EVS 2008.

Kas teised uuringud on andnud ateistide osakaalu kohta EVS 2008 küsitlusega sarnaseid tulemusi? EEU 2010 uuringu põhjal määratles kümnendik Eesti vastanutest end ateistina. Kui lisame neile veel „ateismi poole kaldujad”, saame kokku pea veerandi. Kolmandik vastuist on EEU 2010 uuringus nimetanud end usu suhtes ükskõikseks. Küsitluse „Kirik ja religioon Euroopas 2006”²⁶

²⁶ Küsitlus uuringu „Kirik ja religioon Euroopas” (Church and Religion in an Enlarged Europe) raames viidi läbi 2006. aastal ja sellesse oli kaasatud 9 riiki: Eesti, Horvaatia, Iirimaa, Poola, Portugal, Saksamaa, Soome, Ungari, Venemaa. Projekti on kaasatud religioonisotsioloogid erinevatest riikidest, rühma juhib dr Detlef Pollack.

tulemused andsid ateistide osakaaluks Eestis 15%, mis on oluliselt rohkem, kui EVS 2008 ja EEU 2010 uuringutest ilmnes. Ida-Saksamaal on ateiste sama uuringu järgi enam kui veerand vastanuist. Raske on kindlaks teha, kas mõne aasta jooksul – viidatud uuringud toimusid 2006, 2008 ja 2010 – on ateistide osakaal Eesti ühiskonnas märkimisväärselt tõusnud, kas on erinevate tulemuste põhjuseks erinev uurimismetoodika, on ehk tegu mõõtmisveaga või hoopis kombinatsiooniga kõigist nimetatud faktoritest.

Mõningaid üldisi ja ilmseid trende võib siinkohal siiski esile tuua. Meie jaoks olulisim on ehk see, et kui kogudusse kuuluvate ja usklikte inimeste arv Eestis on Euroopa madalamaid, siis ateistide osakaalu mõttes oleme Euroopa keskmisele hoopis lähemal.

Mis või kes aga peitub nende numbrite taga? Hans Hansen uuris ateiste Eestis ja leidis, et neile on iseloomulik üleüldine negatiivne eluhoiak ning vähene usaldus ühiskondlike institutsioonide vastu.²⁷ Hanseni tulemused kinnitasid, et n-õ tõsiste ateistide kõrval on Eestis palju religiooni suhtes ükskõikseid. Küllap ongi nende puhul tegu inimestega, kes sõltuvalt küsimuse ja vastusevariantide sõnastusest võivad end mõnel puhul paigutada ateistide sekka, teisel jälle mitte.

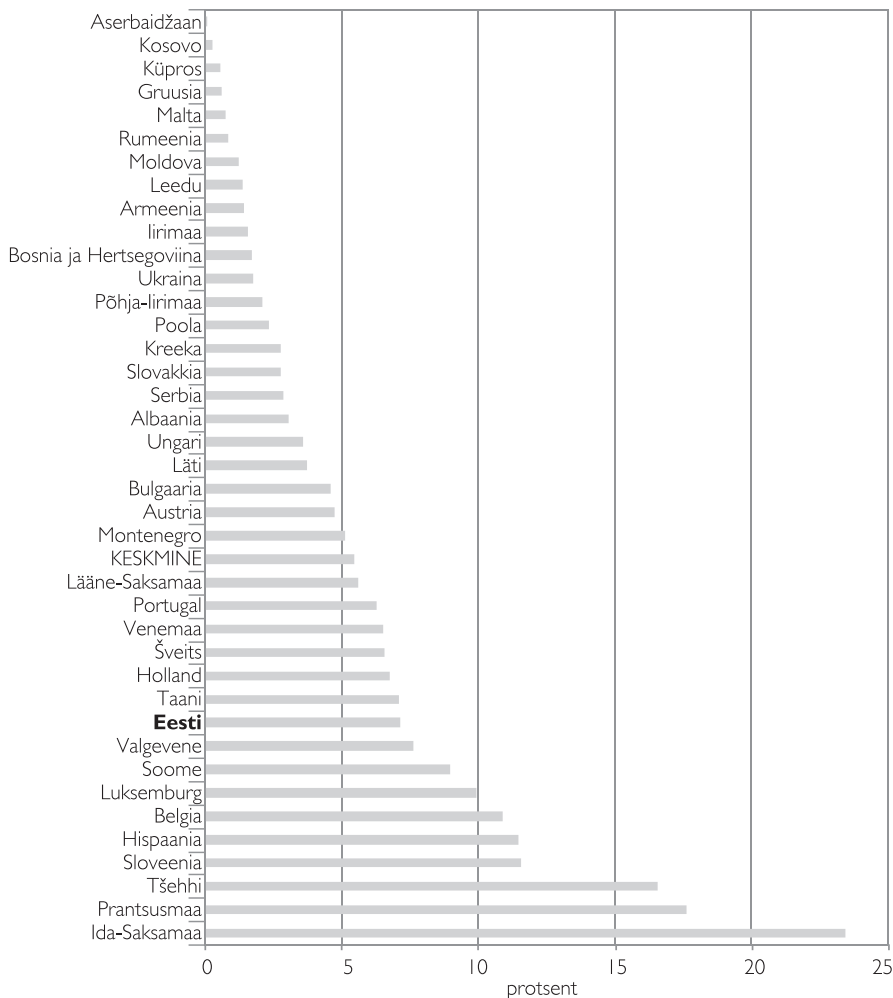
EVU 2008 tulemusi üldistades näeme, et Jumala olemasolu tunnistavad ligi pooled vastanutest. Kui lubati veelgi hajusamat määratlust, siis 60% usub Jumalasse või kõrgemasse jõudu. 20% ei usu, et on olemas Jumal või kõrgem jõud ja tervelt 20% ei tea, mida sellest arvata. Samas, kui palutakse selgemalt valida pool, siis peab end usklikuks vaid umbes 40% eestimaalastest ja 7% nimetab end veendunud ateistiks. Need end selgelt määratlenud rühmad annavad kokku umbes 50% vastanuist. Ülejäänud osa elanikkonnast vastas, et nad on „mitteusklikud”. Võime arvata, et nende hulgas on nii religiooni suhtes ükskõiksed ja arvamust mitte omavad inimesed kui ka need, kes ei ole oma positsioonis kindlad – kord siia-, kord sinna poole kaldujad.

Oma arvamusega inimeste suurele hulgale Eestis aitab kaasa ka eestlaste üldiselt iseloomulik vastamispraktika. Eestlased nimelt valivad vastamisel sageli variante „ei oska öelda” või „ei soovi vastata”, seda eriti religiooniga seotud küsimustes. Näiteks 2000. aasta rahvaloendusel ütles 16% eestlastest, et ei oska ja kümnendik, et ei soovi vastata küsimusele enese usklikkusest. Need vastusevariandid kokku annavad juba enam kui veerandi rahvaloendusel osalenute koguarvust. Religioon on eestlaste jaoks ilmselgelt väga isiklik teema – religioosset töekspidamist peetakse sedavõrd personaalseiks, et neist ei räägita reeglina avalikult. Uuringu „Kirik ja religioon Euroopas 2006” andmetel ei räägi tervelt 43% eestlastest neil teemadel kunagi oma sõpradega, mis oli kõrgeim näitaja uuringus osalenud riikide seas.

Heaks näiteks eestlaste vastumeelsusest usuteemade üle arutamisel on Kilemiti ja Nõmmiku uurimus eestlaste religioossetest hoiakutest.²⁸ Nad küsisid

²⁷ Hans Hansen, Luterlased, õigeusklikud ja teised. Tallinn, 2002.

²⁸ Liina Kilemit, Urmas Nõmmik, „Eesti elanike suhtumisest religiooni”. – Kogumikus Mitut usku Eesti I. Valik usundiloolisi uurimusi. Koostaja Lea Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004, 24.

Joonis 5
Veendunud ateistide osakaal; %, EVS 2008.

intervjueeritavatel: „Mida tähendab religioon isiklikult teie jaoks?” Tervelt 23% keeldus vastamast, nimetades küsimust liiga isiklikuks. Kas kujutame ette sarnast tulemust ühiskonnas, kus kogudusse kuulumine on pigem norm? Kilemiti ja Nõmmiku uurimusest ilmnes, et eestlased on religioonist rääkides väga ettevaatlikud, usklikkust kiputakse võrdlema fanatismiga.

2.5. Kiriku usaldusväärsus

Lõpetuseks vaatame kiriku usaldusväärst eri riikides: kuivõrd usutakse, et kirikul on pakkuda vastuseid inimeste hingevajadustele?²⁹ Eesti kirikute sümboliline kapital tundub olevat eespool vaadeldud näitajatega võrreldes väga kõrge. Kuigi vaid kolmandik eestimaalastest kuulub kogudusse, siis ligi kaks korda rohkem inimesi arvab, et kirikul on ühiskonnas oma roll ja võimekus pakkuda selgitusi olulistele küsimustele. Torkab silma, et ka mitte kunagi kirikus käijate seas on palju inimesi, kes usuvad, et kirik suudab vastata inimeste hingevajadustele. Selle näitajaga asetume Euroopa keskmisele kaunis lähedale, kõrvuti Soome, Küprose, Portugali, Sloveenia ja Iirimaa (vt Joonis 6; protsendid riikide lõikes on leitavad Lisa 1, veerus 6).

Kuigi umbes ühepalju inimesi usub kiriku pädevusse hingeküsimustes nii Eestis, Küprosel kui Iirimaa, on selle tulemuse tähendus kohalikest kontekstist tulenevalt üsna erinev. Küprosel, kus praktiliselt kõik usuvad Jumalasse ja kuuluvad kogudusse, peegeldab see tulemus tervelt kolmandiku rahulolematust kirikuga. Eesti kontekstis võime aga tõdeda, et hoolimata üldisest usukaugusest peab enamik meie inimestest kirikut usaldusväärseks. Nimekirja lõpust leiame jälle Ida-Saksamaa, kus kirik näib olevat minetanud nii institutsionaalse, rituaalse kui sümbolilise rolli. Pingerea tipus on postsotsialistlikud riigid, nagu Gruusia, Leedu ja Rumeenia, kus enamik vastanuist peab kiriku pädevust hingeküsimustes iseenesestmõistetavaks.

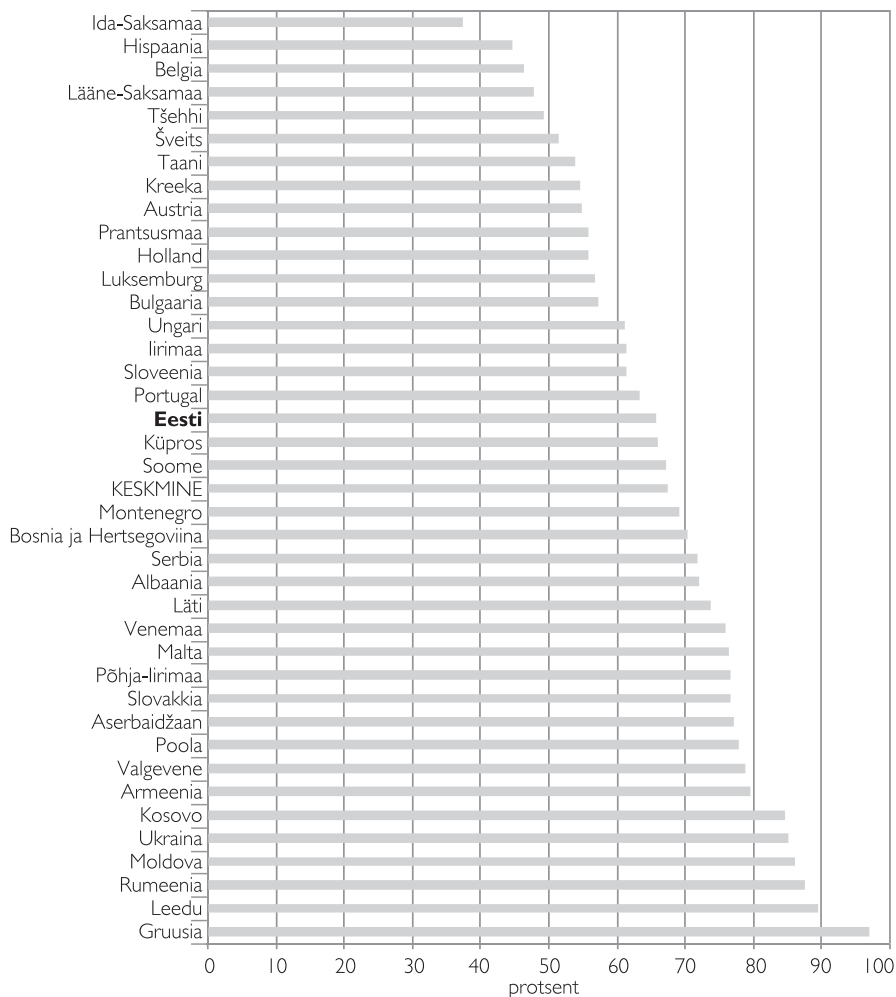
3. Kokkuvõte

Uku Masing on öelnud: „Eestlase kristlus ei ole taanlase oma ega vastupidi.” Kindlasti on usu sisu ja avaldusvormid eri maades erinevad, olenevalt vastava maa kultuurist ja ajaloost. Individualiseerumisteoreetikud väidavad, et kuigi traditsiooniline kristlus on nõrgenemas, on inimesed siiski jätkuvalt religioossed. Luckmann leidis, et kui institutsionaalne religioosus näitabki nõrgenemise märke, siis isikliku tasandi religioosust iseloomustab imekspandav stabiilsus.³⁰ Ühiskonna sekulariseerumine ei tähenda tingimata indiviidi sekulariseerumist. Pollack ja Pickel leidsid, et inimesed on üha enam sõltumatud kirikust kui organisatsioonist ja see laseb neil vabamalt määratleda ja kujundada omaenese ususteeme, selleks erinevaid religioosseid traditsioone sünteesides.³¹ See

²⁹ EVS 2008 küsimus Q29: „Rääkides üldiselt, kuidas Te arvate, kas kirikud [Eestis] annavad pädevaid vastuseid inimeste hingeliste vajadustele?“, vastusevariandid olid „jah” ja „ei”.

³⁰ Thomas Luckmann, *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*. New York: Maxmillan, 1967.

³¹ Detlef Pollack, Gert Pickel, „Religious individualisation or secularization? Testing hypotheses of religious change – the case of Eastern and Western Germany”. – *The British Journal of Sociology*, Vol 58, Issue 4, 2007, 604–605.

Joonis 6

„Rääkides üldiselt, kuidas Te arvate, kas kirikud [Eestis] annavad pädevaid vastuseid inimeste hingeliste vajadustele?"; „jah” vastanute %, EVS 2008.

protsess ei tähenda tingimata individuaalse religioossuse nõrgenemist, pigem selle muutumist mitmekülgsemaks, sünkretistlikuks ja (üha) võõrandunumaks kirikust.³²

Eestit on nii kohalikus kui välismaedias nimetatud korduvalt kõige usukaugemaks maaks maailmas. Statistiliselt kuulub Eestis vaid kolmandik inimestest mõnda kogudusse, seega on kiriku liikmeks olemine meil pigem erand.

³² Samas.

Euroopas, eriti valdavalt katoliiklikes ja õigeusklikes maades, kuulub enamik inimestest kogudusse. Kas eestimaalaste kirikukaugus võrdub automaatselt usukaugusega? Pooled eestlased kinnitavad, et usuvad Jumalasse. Kui sama küsimus on esitatud teisiti, siis vastab iga viies, et usub isikuliselt Jumalasse, ja kaks viiest tunnistab kõrgema jõu või vaimu olemasolu. Kuus inimest kümnest tunnistavad seega, et on olemas midagi enam kui materiaalne maailm. Aga mida arvavad ülejäänud neli inimest kümnest? Kaks neist ei tea, mis sellest kõigest mõelda, ja kaks ütlevad, et pole olemas ei Jumalat ega mingit muud kõrgemat jõudu. Kui paljud aga nimetavad end ateistideks? EVS 2008 andmetel tunnistab end veendunud ateistiks vaid seitse inimest sajast.

Kuidas vastata meie artikli alguses esitatud küsimusele: kas Eesti on igas mõttes usukauge maa või on meie usklikkus pigem peidetud ja sisemine? Võrreldes teiste Euroopa riikidega jääme pingeridade lõppu koos Ida-Saksamaa, Tšehhi, Prantsusmaa ja Taaniga. Kas võiksime iseloomustada Eesti usuelu nii, nagu Grace Davie kirjeldas Suurbritannia oma: uskumine ilma kuulumiseta?³³ Näib, et pigem võiksime Eestit nimetada maaks, mida iseloomustab sisemine segadus ilma kuulumiseta. Meil on märkimisväärne hulk ükskõikseid, arvamust mitte omavaid või seda avaldada mitte soovivaid inimesi. Selle rühma hoia-kute kohta on raske midagi tõsikindlat väita, samas oleks just nende inimeste sisemiste veendumuste kohta huvitav rohkem teada. Paljusid eestimaalasi näib iseloomustavat vähene teadlikkus religiooni vallas ja ebakindlus seisukohtade võtmisel ning suutmatuse ja soovimatuse neid põhjendada. Soome näiteks, kus on meist suurem nii kogudusse kuulujate ja usklike kui teiselt poolt ka ateistide arv, näib informeeritum usuga seotud küsimustes ja seeläbi ka oma valikutes teadlikum. Üht võime siiski väita: Eesti ei ole kõige ilmalikum riik Euroopas. Käesoleva analüüsi põhjal annaksime selle koha endisele Ida-Saksamaale. Võib öelda, et Ida-Saksamaal on ilmalikustumine leidnud aset kõigil tasanditel. Võrreldes teiste Euroopa riikidega kuulub seal palju vähem inimesi kogudusse, väga vähesed tegelevad religioossete praktikatega ja usuvad, et kirikul on vastuseid olulistele küsimustele. Ida-Saksamaal on kirjeldatav ainulaadne olukord Euroopas: end veendunud ateistiks pidavaid inimesi on rohkem kui end usklikuks pidavaid. Eestis on aga kõige rohkem neid, kel puudub usuasjades selge arvamus. Samas on meil siiski palju enam end usklikuks kui veendunud ateistiks pidavaid inimesi. Kuigi väga suur osa meie inimestest elab oma igapäevast elu kirikuga kokkupuuteid omamata, torkab silma eestimaalaste suur usaldus kiriku vastu: kaks inimest kolmest usub, et kirik suudab vastata inimeste hingelistele vajadustele.

³³ Grace Davie, *Religion in Britain since 1945: Believing Without Belonging*. Oxford, 1994.

Lisa I

Erinevad religioossust mõõtvad küsimused riikide lõikes. Riikide keskmised uuringu EVS 2008 andmetel, %

Riik	Jumalateenistusel osalemine ³⁴	Palvetamine väljaspool kirikut ³⁵	Enese usklikuks pidamine ³⁶	Uskumine Jumalasse ³⁷	Ateistide osakaal ³⁸	Kirik vastab hinge- vajadustele ³⁹
Albaania	58	84	91	94	3	72
Aserbaidžaan	84	96	90	89	0	77
Armeenia	91	89	89	97	1	80
Austria	68	75	64	80	5	55
Belgia	48	54	59	62	11	46
Bosnia ja H	88	88	95	96	2	71
Bulgaaria	75	62	60	75	5	57
Eesti	54	46	41	48	7	66
Gruusia	88	87	97	99	1	97
Hispaania	50	67	54	76	12	45
Holland	54	53	60	58	7	56
Ida-Saksamaa	30	26	18	21	24	37
Iirimaa	85	88	65	90	2	62
Kosovo	95	98	99	100	0	85
Kreeka	93	86	86	93	3	55
Küpros	94	90	92	98	1	66
Leedu	86	71	85	87	1	90
Luksemburg	61	61	57	70	10	57
Läti	70	68	76	77	4	74
L-Saksamaa	73	71	57	73	6	48
Malta	92	97	67	99	1	77
Moldova	93	96	83	98	1	86
Montenegro	78	76	87	88	5	69
Poola	94	94	88	96	2	78
Portugal	75	76	75	86	6	64
Prantsusmaa	40	44	43	54	18	56
Põhja-Iirimaa	74	83	61	91	2	77
Rumeenia	96	97	82	98	1	88
Serbia	80	79	90	92	3	72
Slovakkia	75	75	81	81	3	77
Sloveenia	65	52	72	66	12	62
Soome	65	71	54	69	9	67
Šveits	62	70	61	75	7	52
Taani	67	50	71	63	7	54
Tšehhi	41	36	32	36	17	49
Ukraina	79	76	86	90	2	85
Ungari	57	66	55	71	4	61
Valgevene	76	73	32	86	8	79
Vene Föd.	61	60	74	77	7	76
KESKMINE	72	73	68	77	5	68
N	55548	54354	53216	52629	53216	49487

³⁴ Märgitud on need vastajad, kes vahel harvagi jumalateenistusel osalevad.

³⁵ „Kas palvete vahel Jumala poole väljaspool kirikut?"; vastusevariant „jah”. (Vt ka Joonis 2)

³⁶ „[...] kas peate end ...?"; vastusevariant „usklikuks inimeseks”. (Vt ka Joonis 3)

³⁷ „Millesse – kui üldse – Te usute – Jumal?"; vastusevariant „jah”. (Vt ka Joonis 4)

³⁸ „[...] kas peate end...?"; vastusevariant „veendunud ateistiks”. (Vt ka Joonis 5)

³⁹ „Kas kirikud annavad pädevaid vastuseid inimeste hingeliste vajadustele?"; vastus „jah”. (Vt ka Joonis 6)